

שאלת הזמן הזה: רבע המאה

איתמר מן • אפרים פודוקסיק • שרון קנטור • יואב רונאל • נועה שקרג'י • מתן קמינר

בחלוף הרבע הראשון של המאה העשרים ואחת, מה אנחנו יכולים לומר עליה כעת? רוב התחזיות שנכתבו בסוף המאה שעברה רחוקות מתיאור העידן שלנו כפי שהוא מתממש בפועל. למעשה, רק בשנים האחרונות אנו חווים את הטלטלות המסמנות תקופה חדשה, והעתידות אולי לעצב את דמותו של העידן שלפנינו

מאי 2025

סוף השנה הנוכחית יסתיים הרבעון הראשון של המאה העשרים ואחת. נראה כאילו רק אתמול חגגה האנושות את סופה של המאה העשרים ודנה במשמעויות של סוף המילניום ותחילתה של מאה חדשה, והנה כבר עברה רבע מהמאה. אבל גם אם הזמן חלף במהירות, הייתה זו תקופה גדושה במיוחד באירועים ובטלטלות, רבות מהן מבהילות, אך חלקן מציתות את הדמיון. לטוב או לרע, המאה העשרים ואחת מקבלת צורה למול עינינו.

חלוקת ההיסטוריה למאות היא כמובן מעשה שרירותי, ועם זאת אנו מתקשים לוותר על צורת הארגון הזאת של הזמן. המאה השמונה-עשרה, המאה התשע-עשרה והמאה העשרים – כל אחת מהן נתפסת כתקופה בעלת אופי מובחן, גם אם ההיסטוריונים מרבים להצביע על חריגות מהדימוי המקובל של כל מאה. בדיעבד, היסטוריונים נוטים להאריך או לקצר את המאות ולהציב בתחילתן ובסופן אירוע מכונן המציין שינוי דרמטי. כך למשל, מקובל לומר שהמאה השמונה-עשרה הסתיימה במידה רבה כבר עם פרוץ המהפכה הצרפתית ב־1789; ואילו המאה העשרים התחילה, על פי הגדרה רווחת, עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה ב־1914, והסתיימה ב־1991 עם התפרקות ברית המועצות.

מה שבטוח הוא שכדי לומר דבר בעל ערך על התקופה דרושה לבני הזמן פרספקטיבה מעט רחבה יותר, שתעזור להם להעניק משמעות והקשר לאירועים שחוו. אם נביט אל המאה הקודמת, קל יהיה להבחין שבשנת 1900 עדיין לא היה לבני התקופה מושג איזה אופי יהיה למאה שלפניהם, ורבים תפסו אותה

כעידן מזהיר של התקדמות אנושית בחסות המדע והטכנולוגיה. רק כשהתלקחה המלחמה הטוטלית החלו אנשי המאה העשרים להבין כי הקדמה הטכנולוגית מביאה עימה פוטנציאל עצום של הרס, שעשוי להביא את האנושות לכדי כליה.

אם כן, מה אנחנו יכולים לומר כעת על המאה העשרים ואחת? מי שמעיין היום בחיבורים העתידניים הרבים שהתפרסמו לקראת סוף המאה שעברה, שעסקו ב"שנות האלפיים", ימצא שרוב התחזיות רחוקות מתיאור העידן שלנו כפי שהוא מתממש בפועל. אף שטלטלות דרמטיות התרחשו כבר בשנים הראשונות של המאה, במיוחד פיגועי 11 בספטמבר, במשך העשור וחצי הראשון עדיין חיינו במסגרת הסדר העולמי שנוצר עם סוף המלחמה הקרה. רק בשנים האחרונות, ובמיוחד מאז עלייתו של דונלד טראמפ ב־2016, אנו חווים את הטלטלות המסמנות תקופה חדשה ועתידות אולי לעצב את דמותו של העידן שלפנינו.

קריסה אקלימית מואצת והתכווצות דמוגרפית ברוב חלקי העולם; האצה בהתפתחות טכנולוגיות המידע והבינה המלאכותית; התפרקות המוסדות הישנים והשפעה של רשתות חברתיות; התפוררות הדמוקרטיה הליברלית ועלייתם של משטרי ימין סמכותניים; התערעורת הסדר הבינלאומי שנוצר עם תום המלחמה הקרה - כל אלה מגמות גלויות לעין שניצבות בלב הדיון הציבורי בימינו. אבל זה לא כל מה שאפשר לומר על התקופה שלנו.

להתראות, סדר עולמי ליברלי

איתמר מן

בשנים האחרונות, וביתר שאת מאז נבחר טראמפ בפעם השנייה, המסגרת הקיימת של המשפט הבינלאומי נמצאת בתהליך התרסקות שסיומו אינו נראה לעין. הדיבור על "הסדר העולמי הליברלי המבוסס על כללים", שריד משנות התשעים, נראה קלוש ומופרך יותר מאי פעם. בהקשר הזה, קהילת המשפטנים הבינלאומיים נחלקת לשניים. יש מי שמקווים שהמסגרת הליברלית תחזור לתפקד בצורה כזו או אחרת. זוהי תגובה שמבטאת תשוקה עזה ל"עסקים כרגיל", גם אם אנו כבר רואים היטב שאנחנו רצים באוויר: לכתוב מאמרים עבור עתיד נורמלי, לאסוף ראיות לטובת הרגע שבו הטובים ינצחו, להמשיך להיות בצד הנכון של ההיסטוריה - גם ביחס להשמדה ההולכת ומתקדמת בעזה. התגובה השנייה, שלעת עתה אני מזהה אותה רק במקרים מעטים, היא להניח שקריסת המוסדות הקיימים היא עניין של זמן ולנסות להמציא את עצמנו מחדש. לתרום "ליום שאחרי" - לא במובן היום שאחרי המלחמה, אלא במובן היום שאחרי המוסדות של המאה העשרים. אבל גישה כזאת עשויה להפוך לנסיגה

אסקפיסטית מהעולם לטובת התכנסות או עיסוק טהור בספקולציה. קשה מאוד להבין כיצד, אם בכלל, מחשבה מסוג זה יכולה לנקוט עמדה כלשהי ביחס לנעשה בעזה. סביר להניח שכשתהליך הקריסה יסתיים, גם מחיקת החברה הפלסטינית בעזה תהיה עובדה מוגמרת.

במרכז הספר (2025) *One Day, Everyone Will Have Always Been Against This* עומדת חוויית הצפייה בג'נוסייד בלייב סטרימינג. באינטימיות של הבית בפורטלנד, לא רחוק מהילדים, הסופר עומר אל-עקד מחזיק את הטלפון וצופה בסרטון של כלבים ניזונים מגופות המוטלות בשדה. לצד הזוועה מתאר הכותב גם את שברון הלב הכרוך בהתנפצות עולמו לרסיסים. אל-עקד נולד במצרים ב־1982, גדל בדוחא, ובנעוריו היגר עם משפחתו לקנדה. כמו מהגרים רבים הוא התחנך על ההבטחה של המערב, שהייתה הבטחה לחיים טובים, בעיקר במובן תרבותי: מקום שהכרנו מהסרטים, מקום של חופש להחליט מי אנחנו רוצים להיות, מקום שבו כל בני האדם אמורים להיות שווים. אבל ההחלטה של ג'ו ביידן להמשיך ולשלוח נשק לישראל גם אחרי שהפציעה אנשים שעמדו בתור לחלוקת מזון מביאה את אל-עקד להכיר בכך שהוא התחנך על צביעות. הוא רוצה להפנות את הגב אל הסדר העולמי הליברלי כולו ולבחור במשהו אחר.

לפי כותרת הספר אפשר לטעות ולחשוב שאל-עקד עוסק בתסריט שבו הטובים מנצחים בסוף: אם ממתנינים זמן רב מספיק, שווה להיות ב"צד הנכון של ההיסטוריה". אבל האמת היא שהכותרת מבטאת תחזית נוראה. כולם יגידו שהם תמיד היו נגד השמדת הפלסטינים בדיוק כשההשמדה תושלם וכבר לא יהיה טעם לדבר עליה. הביקורת של אל-עקד מופנית כלפי הליברליזם, המתכחש באופן שיטתי לאלימותו שלו ומתהדר בדימוי של מוסר אוניברסלי.

כשדרום אפריקה טענה מול בית הדין הבינלאומי, קהלים גדולים ברחבי העולם התכנסו מול מסכים לצפות באירוע ההיסטורי. נציגי המדינה שהשתחררה משלטון האפרטהייד עמדו מול שופטים ממדינות שונות וביקשו להציג בפני מדינות הצפון הגלובלי את צביעותן: זה מה שישראל עושה בכסף שלך, תראו את ההרעבה ותפסיקו את המלחמה. אם אתן מחויבות למשפט הבינלאומי – אם יש לכן מחויבות כלשהי לערכים ליברליים – זה הזמן לפעול.

במבחן התוצאה, ההצגה ההיסטורית הזאת הייתה כישלון. כיום, כעבור יותר משנה, הפלסטינים בעזה מורעבים. התוכנית שהציגו טראמפ ונתניהו בבית הלבן בפברואר כבר אינה מבוססת על השמדה המבוצעת תוך כדי הכחשה, "השמדה ליברלית"; היא מבוססת על השמדה גאה, על הסרת כל המסכות.

בהקשר כזה, הביקורת שאל-עקד ודרום אפריקה מותחים על הצביעות הליברלית נראית מיותרת למדי. מה הטעם לעמוד בשער ולהוכיח שמטרת המלחמה היא טיהור אתני כשהדבר נאמר באופן הגלוי ביותר – לא רק על ידי ישראל, אלא אפקטיבית על ידי מדינות העולם?

המשפט הבינלאומי עלה פעמיים לגדולה במאה העשרים. הפעם הראשונה הייתה בעליית המסגרת המוסדית של חבר הלאומים (1920) ובהסכם קלוג-בריאן לשלום (1928), שאסר על השימוש במלחמה כאמצעי מדיניות. אבל עם פלישתה של גרמניה לפולין התרסקו היומרות של המסגרת הזאת. הפעם השנייה הייתה אחרי סיום מלחמת העולם השנייה, אז הוקם האו"ם כמסגרת חלופית – מסגרת

שהתבטאה בין היתר במגילת האו"ם (1945) ובאמנה למניעת פשע השמדת עם (1948). השמדת היהודים וקבוצות אחרות בשואה הביאה לעלייתו של המשפט הבינלאומי (וגם להקמתה של מדינת ישראל); ההשמדה שמבצעת ישראל כעת תורמת לשקיעתה של אותה מערכת כללים ומוסדות.

כמו הקריסה הראשונה של המשפט הבינלאומי, שהובילה למלחמת העולם השנייה, כך גם הקריסה השנייה המתרחשת עכשיו תביא בוודאי לעלייתה של מסגרת אחרת, אחרי מופעי אלימות שאיננו יודעים עדיין לאמוד. אבל כאמור, קשה לראות כיצד תיראה מסגרת כזאת. בתנאים כאלה קהילת המשפטנים הבינלאומיים אינה יכולה להרשות לעצמה להעמיד פנים שהקרע עודנה מוצקה, ונראה שגם הפניית גב או התכנסות מוחלטת אינן אפשריות. לא נותר לנו אלא לאסוף ראיות ולהציע טיעונים שיופעלו במסגרת משפטית שאיננו יודעים עדיין את כלליה.

פרופ' איתמר מן הוא מרצה למשפט בינלאומי ותיאוריה משפטית באוניברסיטת חיפה ועמית מחקר באוניברסיטת הומבולדט, ברלין.

עידן האימפריות

אפרים פודוקסיק

ייתכן כי האירועים שאנו עדים להם בעולם בשנים האחרונות מסמנים תמורות מרחיקות לכת בסדר הגלובלי. המבנה הבינלאומי המופך מבוסס על חלוקה למדינות לאום שנחשבות שוות זו לזו, על הכללים המוכרים ליישוב חיכוכים ביניהן, ועל ערבויות ביטחוניות של מדינות לאום חזקות למדינות קטנות וחלשות. הסדר הזה מעולם לא יושם במלואו, כמובן. הלאומיות של מדינות רבות נשארה בגדר פיקציה, הכללים הופרו לעיתים קרובות מדי, ואילו מדינות חזקות לא תמיד מילאו את תפקידן כעֶרְבִים אמינים והוגנים. עם זאת, לעקרונות הסדר הזה הייתה השפעה ברוכה על האנושות, במיוחד בכל הקשור לזכויות של מדינות ועמים קטנים.

ככלל, סדר שמבוסס על "נורמה" נוטה מטבעו להיטיב עם הקטן והחלש, מאחר שהוא מקנה לו שוויון נורמטיבי ביחס לגדול ולחזק. לאחר התפרקות ברית המועצות והפיכתה של ארצות הברית (שהיא מדינה בעלת אינסטינקטים של מעצמת לאום ולא של אימפריה) לכוח הדומיננטי, אפשר היה לצפות שהמציאות האימפריאלית תרד לגמרי מהפרק. הרי בלי קשר למידת ההצדקה והתבונה בהתערבויותיה של ארצות הברית פה ושם, פעולותיה נבעו מתוך הגיון העולם המורכב מלאומים ריבוניים, ובדרך כלל הן לא חצו את הקו המפריד בין שיטור ובין אותו סוג של דיכוי שמחניק את אורחות החיים ואת המאווים של לאומים קטנים.

לא מן הנמנע שהסדר הזה בא אל קיצו. לא עברו שנים רבות מאז סיום המלחמה הקרה, וכבר עלו בעולם כוחות שרחשו טינה עמוקה להצלחתה של הדמוקרטיה הליברלית. בהיעדר אידיאולוגיה לגיטימית חלופית, הם התחילו לתקוף לא את הדמוקרטיה כעיקרון אלא את אותו סדר של מדינות לאום שאפשר את פריחתה של הדמוקרטיה. רוסיה של פוטין הייתה הראשונה שקראה תיגר על הסדר הזה כשהחיינה את התפיסה של "אזורי השפעה", השוללת ממדינות קטנות לגיטימיות לחיי ריבונות. אליה הצטרף המשטר של נשיא טורקיה ארדואן, שהתחיל לטפח חלומות אימפריאליים "ניאורעותמאניים". בארצות הברית, הנשיא אובמה – שהיה אף הוא עוין לסדר של מדינות לאום דמוקרטיות – הקנה לגיטימציה לשיח בטרמינולוגיה ציביליזציונית כאשר פנה ישירות אל ה"אסלאם" מאחורי גבם של שליטי המדינות האסלאמיות.

הדברים הגיעו לכדי פיצוץ ב־2022, כאשר פוטין רמס את הסדר הבינלאומי כשיזם פלישה רחבת היקף למדינת הלאום האוקראינית ללא שום מראית עין של כיבוד הנורמות הבינלאומיות, ולמעשה הצהיר על המאבק הציביליזציוני נגד "המערב". מנהיגי המערב אמנם שילמו מס שפתיים לחשיבות ההגנה על הסדר הבינלאומי וגינו את פוטין, אך בפועל מנעו מאוקראינה אמצעים שהיו מסייעים לה להשיג ניצחון מכריע על הפולשים. ההסכנות הזאת סללה את הדרך לבחירתו של טראמפ, שכפי שמסתמן עתה הוא אינו מחויב להשבת הסדר על כנו אלא שותף ליהביו האימפריאליים של פוטין. במבט ראשון דרישות ההשתלטות שהציב מול קנדה, גרינלנד ופנמה נראות מוזרות וילדותיות. אך אם נניח שטראמפ פועל מתוך היגיון אימפריאלי דומה לזה של פוטין, רשימת הקורבנות שלו הופכת הגיונית: כל המדינות האלה נמצאות בספרה הגיאוגרפית האמריקאית, דהיינו אזור "אמריקאי" טבעי, ובעיניו קנדה שייכת לארצות הברית מאותן סיבות שאוקראינה "שייכת" לרוסיה. בעצם, האימפריאליסטים החדשים חולמים על עולם שבו קיימים רק שלושה מוקדי שליטה – ארצות הברית, רוסיה וסין – שיחלקו ביניהן את העולם.

אלה חדשות רעות עבור מדינות קטנות ועמים קטנים כמו העם הישראלי, מפני שהסדר האימפריאלי אינו מקנה להם שום מעמד נורמטיבי. נראה כי בסדר הזה לא תתקיים שום "נורמה". אמנם מקדמי האימפריאליזם מנסים מדי פעם להציע עקרונות ציביליזציוניים־תרבותיים או גיאופוליטיים־חומריים לשרטוט של קווי הפרדה בין אזורי השפעה, אך לרוב אלה הן פסבדו־תיאוריות שהקשר בינן ובין המציאות קלוש, ובפועל העיקרון היחיד שיקבע את מבנה הסדר הוא כוח גרידא – ה"ריאליזם" העירום. וכאשר הסדר מתבסס על כוח, כל עם קטן מפסיד, ועם ישראל יפסיד שבעתיים כי השנאה המיוחדת כלפיו טרם עברה מהעולם. ייתכן שעמים כאלה, או לפחות עמים שלא ירצו להיכנע לעריצות אימפריאלית, יצטרכו להתארגן בבריתות מיחדות, כפי שנהגו ערים ורפובליקות קטנות באירופה בימי הביניים ובעת החדשה המוקדמת כשהתאגדו על מנת להדוף, במידה זו או אחרת של הצלחה, איומים מצד מלכים וקיסרים.

הסתייגות לסיכום: התסריט המתואר אינו אלא השערה או אזהרה. הניצחון של האימפריאליזם החדש אינו מובטח, ואפילו אם יעלה בידו לכונן את הסדר בצלמו, הסדר הזה לא יהיה יציב ואפשר שיתפרק בתוך כמה עשורים. בסופו של דבר, הסדר של מדינות לאום לא צמח סתם כך, אלא עלה משום שסיפק מענה הולם לטבעו של האדם המודרני. הזהות הלאומית היא הזהות הפרוגרסיבית ביותר, והמדינה הלאומית היא המבנה המארגן הפרוגרסיבי ביותר התואם את הציפיות והצרכים של האדם הפרוגרסיבי,

דהיינו האדם המודרני. ייתכן מאוד כי מה שמתרחש לנגד עינינו אינו אלא עוד שלב של ריאקציה בתוך המהלך ההיסטורי הכולל, אולי כמו שנות ה"ריאקציה" בעקבות מלחמות נפוליאון. אם אלה הם פני הדברים, אזי הסדר של מדינות הלאום ישוקם במוקדם או במאוחר. זה כמובן אינו מייתר את השאלה כיצד נצליח לשרוד במהלך שנות המערבולת.

אפרים פודוקסיק הוא פרופסור למדע המדינה באוניברסיטה העברית בירושלים.

חזרתה של הפיזיות

שרון קנטור

כיצד ניתן לסכם את הרבע הראשון של המאה העשרים ואחת? נקודת הזמן הזאת מצומצמת מהמקובל: סיכומים מסוג זה נעשו לרוב על פריזמות אחרות - סוף האלף, סוף המאה - אבל התקופה היא מהירה. רבע של היום הוא כמו חצי של פעם. אכן, אנחנו הולכים ומתרכזים בנקודה של הווה מוחלט. לא רק שאי-אפשר לומר שום דבר רציני על העתיד - "עתידן" תמיד היה תואר מגוחך - נדמה שגם משהו בעבר התערער. חרושת ההווה עוצמתית במידה כזאת שנדמה שהיא שואבת אליה את הזמן כולו.

חוקר מדע המדינה הצרפתי אוליביה רוי, שספריו הקודמים עסקו באסלאם הפוליטי ובאינטגרציה בצרפת, פרסם בשנה שעברה ספר שאפתני בשם **משבר התרבות** שמתיימר לנתח את מצב התרבות כולו. רוי היה פעיל שמאל רדיקלי בזמנים הנכונים, כלומר בסוף שנות השישים. בשיחה שנערכה איתו לרגל צאת הספר הוא נזכר איך למזלו לא הצטרף לחונטה צבאית קיצונית, ואיך, למזלה של האנושות, האוטופיה שהאמין בה לא התממשה. לעומת זאת, הוא אומר, עצם האמונה באפשרותה של אוטופיה הייתה חיובית ואפילו הכרחית לקיומה של תרבות. אנחנו פשוט מפחדים מהעתיד, אומר רוי. טענה נוספת שהוא משמיע - והוא כמובן לא היחיד - נוגעת לערבוב הזמנים, מה שנקרא "היעדר הקונטקסט": חוסר היכולת שלנו להבין מהלכים היסטוריים או לכל הפחות לנסות לנתח אותם, התחושה שהכול הפך לעיסת זמן. אנחנו נופלים, לפיכך, לפרטים, לסיפורים קטנים.

את תפקיד המכשפה הגדולה מהמערב תופסת כמובן הבינה המלאכותית. עבור רוב המשתמשים בשירותיהם של מחוללי השפה הגדולים, מדובר במכונה של הוצאת דברים מקונטקסט. השתכללות המודלים אינה מצליחה להתגבר על ערבוב העובדות והבדיות שמייצרים מנועי הבינה המלאכותית. אבל גם אם בעיה זו תצטמצם, עצם השימוש בבינה המלאכותית כבמעין כדור בדולח מקטין את היכולת של המשתמשים לתפוס תהליכים ולעמוד על סיבה ותוצאה, מקור וחקיקי.

ב-2016 ניצח דונלד טראמפ בפעם הראשונה, והמושג "פוסט-אמת" נבחר כמושג השנה של מילון אוקספורד. כעת, מקץ כמעט עשור, אנחנו בשלים לעבור תקופה, להיפרד מהפוסט-אמת ולהכנס לעידן הפוסט-פוסט-אמת, עידן שבו הבעיה אינה העובדה שאנשים מאמינים לדימויים מזויפים ולטקסטים שקריים, אלא העובדה שהם אינם מאמינים. כל מי שראה מספיק דימויים מג'ורג'ס יודע: הסדק שנוצר בתפיסה הוא בלתי הפיך. כל הדימויים מוטלים בספק. אך אולי זו אינה בעיה אלא קצהו של הפתרון.

בחסות הפקפוק הגדול, הקיום יתחלק לחיים עצמם ולמעין מופע שמסתחרר מעליהם. הדברים יחזרו להיות ברורים: ברורים כמו ההבדל בין גופם המתענה של החטופים ובין ערמות המילים שנאמרות בעניינם. כמו ההבדל בין מאות הודעות וואטסאפ ובין נשיקה אחת. בניגוד למה שחשבנו, בעידן המלאכותי הפיזיות שלנו תיכנס לזירה בכל כובד משקלה: סקס, מזג אוויר, תדרים של צליל, ריחות, מחלות, משקלו של ילד שנישא על כפיים - אלה מוכיחים עצמם כחזקים מכל הקשקשת שמתחה את החבל ויצרה פער של אדישות. התקשורת - וכל מי שמשתמש בה - תישאר מאחור, או תהפוך לשחקן צד, לא למפלצת. המסכים החביבים שלנו יחזרו, או ליתר דיוק יגיעו סופסוף, למעמד הראוי כמכשירי בידור, נספחים, נשאים של סרטוני חתולים, וכל מה שנצרך בהם יהיה בעל משקל וחשיבות של סרטוני חתולים. חוויות יהיו הדבר היחיד שניתן יהיה למכור, גוף כפול זמן.

כשם שהקלות שבה בינה מלאכותית מייצרת אמנות אינה מבטלת את האמנות אלא להפך, מדגישה את החשיבות הבלעדית והיחידנית של האקט האמנותי ושל החווה אותו, כך כל הררי הקשקוש המקיפים אותנו אינם מטביעים אותנו אלא מצביעים, שוב, על חד-פעמיותם של החיים, על הרלוונטיות של השואל. בסופו של דבר, גם אילון מאסק עצמו לא מסתפק בציוצים אלא מעמיד כמה שיותר צאצאים שישאו את הגנים שלו, את גופו, אל העתיד.

לכוחו המחודש של החד-פעמי מצטרפת דמותו של טראמפ בכהונתו השנייה. טראמפ עדיין משתמש באותם מושגים ילדותיים, בסיסיים כמו "טוב", "רע", "מדהים" - או מכנה את אחמד א-שרע "בחור אטרקטיבי" - אבל העולם, או לפחות חלקים גדולים שלו, מוכן לשחק איתו. **באמריקה**, שנכתב בשנות השמונים, מתאר בודריאר את אמריקה כמציעה "נאיביות ברוטלית", וכמעט אי-אפשר לחשוב על תיאור מדויק יותר לדמותו ולמדיניותו של טראמפ. הוא אמנם מסתובב עם פמליית הבכירים של הטכנולוגיה, התוכנה והבינה המלאכותית, אבל הוא שייך למסדר החומר: לנשק (הרב), למטוס (האחד), לנמר (האחד). כל אלה מצטרפים לאפיל המיסטי שלו, כמי שכדור ההתנקשות החמיץ אותו בחוט השערה, כמי שעצם חזרתו לנשיאות היא חידה, או בפשטות - נס. הניסיונות להבין את טראמפ מתנפצים על הגביע המוזהב שלו. התקופה מסתמנת אפוא כתקופה תנ"כית, סופה של הפוסט-מודרניות, קאמבק מסעיר של ה"טוב", ה"רע" וההיסטורי. נכון לרגע ולרבע זה..

שרון קנטור היא מוזיקאית, שדרנית רדיו ומבקרת ספרים.

זהו, לכאורה, זמנו של הממשי. נביאי הממשי צצים בכל מקום, וביתר שאת מאז שבעה באוקטובר. הם מזכירים לנו את קדימותו של הממשי, המציאות, הצורם והכואב, ההישרדותי. פרשנים, אנליטיקאים ומתפכחים מסבירים על סוף עידן הליברליזם והשיבה לזמן של ה"ריאליזם הפוליטי". זה הזמן של הריאל פוליטיק. ההבחנות בין ימין ושמאל, כך נאמר לנו, גם הן נחקקות מול הכוח הריאלי של הממשי, שהתפרץ ועכשיו אין איך להשיב אותו לתיבה. הרי גם הימין והשמאל הם אשליות - כפי שמספרים לנו אנשים שעד לפני רגע, אגב, החזיקו בעמדות שמאל - ומה הם מול אוצר המילים המגוון של הממשי? המחריד, ההישרדותי, הסינטי. חיות האדם. השכונה הקשוחה, פוליטיקה של כוח. טבע האדם. התנפצות כל הקונספציות. עלינו ללמוד ליילל כמו הזאבים, לצוף או לשקוע. האידיאליזם הכוזבים אולי התאימו לעידן הקודם, המלא אופטימיות ריקנית; עכשיו אנחנו בזמן של הממשי. נביאי סוף הזמן של הפוליטיקה שוכחים כמובן, או מדחיקים, שדווקא הזמן של הממשי רווי בחזיונות, חרדות, סינטיים, מפלצות ומשיחי שקר מוזהבים.

למעשה, הפנטזיה של הממשי היא לב ליבו של הסדר הניאורליברלי השולט כבר בעולם. סדר זה טוען בעקשנות, תוך שהוא מתפרק וגווע, ש"אין אלטרנטיבה", שכן הניאורליברליזם אינו אידיאולוגיה אלא בסך הכול פרגמטיות. הפסיכו-היסטוריה של הניאורליברליזם התאפיינה במה שמבקרים רבים כינו "היעלמותו של הדמיון הפוליטי של העתיד", או "ריאליזם קפיטליסטי" - כלומר, הדמיון הפוליטי של הזמן הניאורליברלי הוא כזה שבמסגרתו, לכאורה, אין דמיון אלא רק "ממשי". במובן זה, השיבה של הממשי היום היא אולי רק פרפור גסיסה של המשטר הטמפורלי של הסדר הקודם. הממשי אינו ממשי, כי אם סימני הגוויעה של סדר אידיאולוגי. ההתפכחות אינה שער אל הממשי, וכך גם לא מגמות תרבותיות אחרות של תקופתנו: הריאל פוליטיק האכזרי, האירוניה המולכת בשלל תוכניות טלוויזיה ביקורתיות לכאורה, השיבה אל האוטוביוגרפי המאפיין את האמנות בזמן הניאורליברלי, ה"דאטה" האלגוריתמי שמגיע ללא תיווך, טענות על "סוף עידן הפוליטיקה" או המבט המפוכח של אלה שמכריזים ש"אסור לסמוך על אף אחד" וכל אחד צריך "לחנך את עצמו". אפשר לחשוב על כל אלה כעל ניסיונות, שונים ומשונים, בדמיון פוליטי ניאורליברלי.

כל ערמת העמדות הללו - שנעות באופן חלקי יחסית בין משיכה לטכנו-פיאודליזם, תיאוריות קונספירציה, גלורפיקציה של אלימות ומלחמה, הפוליטיקה השלילית של "רק לא", פנטזיות של התאיינות והתרחקות, השקעה מוגברת בעצמי או הזנחה מוגברת של העצמי (השיבה הלא מפתיעה של הסטואיות, האקזיסטנציאליזם, המסע לחלל), התמכרות לרעיונות של התעשרות דרך נדל"ן - כל אלה אינן מסימני החדש או הממשי (יהיו הקשרים ביניהם אשר יהיו), אלא הסוף של הישן. כולן, ללא יוצא מן הכלל, טוענות כי הבעיה היא התיווך (של המוסדות השונים, של האוניברסיטה, של התיאוריה), וכי עלינו לוותר על התיווך ולשוב אל, ובכן, הממשי (רצון העם או הסובייקט הפרטי, ביג דאטה או "מחקר

עצמאי"). במילים פשוטות: הבסיס של אידיאולוגיה ניאורליברלית הוא מאבק נגד הרעיון של תיווך אידיאולוגי ותיאורטי (ה"איזמים" באשר הם). ובימים אלה אותה אידיאולוגיה של הממשי עולה על גדותיה, כשאינטנסיביות מואצת כמותית מייצרת בה שינוי איכותי. החדש הוא הסוף של הישן, והממשי לכאורה הולך ומתעצם ומקבל צורה חדשה.

אם מה שמוכרז כממשי אינו ממשי כי אם התמצקותה של האידיאולוגיה הניאורליברלית, עולות שתי שאלות הנוגעות במישרין לשאלת העתיד. הראשונה קשורה למשיכה אל הממשי – כמושג, כאפשרות, כנחמה – שמתקיימת כיום. מה יש במושג זה שמעורר את אותה תשוקה פרשנית ופוליטית, אפילו תקווה (גם אם זו תקווה ניהיליסטית או אפוקליפטית)? השאלה השנייה, והחשובה יותר, היא: אם הממשי אינו ממשי, מה כן? כלומר, מה אמיתי?

בספרו **ההרפתקה** (2015) מציג הפילוסוף ג'ורג' אגמבן את ההזדמנות, טיכה, ככוח המפתיע שבמסגרתו משהו חדש קורה למישהו והופך בעקבות זאת לסיפור. כלומר, ההזדמנות (או ההרפתקה האגמבנית) מתקיימת כאשר משהו קורה לאדם – משהו שלא קשור לאופי שלו (דימון), לגורל שלו (אנאנקה) או לתשוקה שלו (ארוס); משהו חדש, אירוע. וחשוב מכך, ההזדמנות הופכת להיסטוריה (כלומר, לרוח אנושית) כאשר האדם מספר על כך, ומתוך כך הוא הופך לאדם.

הממשי היחיד שבאמת קיים הוא העובדה שההיסטוריה האנושית היא הזדמנות או הרפתקה. ההזדמנות, זו שזקוקה לתיווך, היא היא הממשי. האשליות של הסדר הסימבולי הניאורליברלי היציב מתפרקות, וחרחורי הגסיסה שלהן מנסים שוב ושוב להסתיר עובדה זו, משום שהיא מאיימת: הממשי הוא טראומטי לא מפני שהוא אלים או "מצב הטבע", אלא מפני שההיסטוריה (ההרפתקה) תמיד מתקיימת, מקדימה את הקיום שלנו. חשבו למשל על המשטר של אסד, שנראה בלתי נמנע – עד שהתמוטט לפתע. ההזדמנות אינה הבטחה לעולם טוב יותר. היא פשוט שלנו, היחס (ההווה) בינינו ובין העתיד (שאותו אנו עושים) והעבר (שבו צמחו הפנטזיות שלנו על העתיד). במובן ברור מאוד, הסדר הניאורליברלי היה עסוק בהסתרה של הממשי שהוא ההיסטורי. זהו פרויקט אדיר של דמיון פוליטי, שמתפרק כיום. לטוב ולרע, ובאופן מאיים ומדאיג, מה שיש (לנו) הוא הזדמנות.

ד"ר יואב רונאל הוא מרצה לספרות עברית באוניברסיטת אוקספורד, עמית מחקר במכון עזריאלי לחקר ישראל והציונות ומרצה במחלקה לתרבות חזותית וחומרית בבצלאל.

הפירוק הגדול הסתיים

נועה שקרג'י

הרבע הראשון של המאה העשרים ואחת ייזכר כתקופה שבה העידן הדיגיטלי חדל להיות חידוש גלוי והפך לתשתית סמויה, כמעט מובנת מאליה. הוא חיבר אותנו לטלפונים מתחלפים, הפך כל אחד לעיתונאי מזדמן, ושחק את חישת אגודלינו עד דק. בתוך כך השתנה גם מעמדה של הספרות, באותה עוצמה שבה הוא השתנה במאה השש-עשרה עם המצאת הדפוס, אלא שהפעם השינוי התחולל במהירות כפולה והוא שקוף כמעט לגמרי.

נתבונן בכמה מהשינויים שהתחוללו בספרות בתפר בין המאות: מגירות עמוסות הוחלפו בבלוגים, ושוב בפרופילים ברשתות חברתיות. אינטרנטקסטואליות ספרותית הוחלפה באינטרנטקסטואליות פופולרית, ואז בכתיבה מלאכותית (מתוכנתת). הרומן הוחלף בממואר. השירה החליפה את היומן – זוהי כתיבה יומיומית, שגרתית, שמתעדת את החולף ואינה פונה אל הנצחי. מוסד ההוצאה לאור הפך למעשה לבית דפוס להשכרה. סמכותם של מו"לים הוחלפה בעורכים. הקוראים הפכו לכותבים. הקריאה הבודדה הוחלפה בחוויות ספרותיות קהילתיות: סדנאות, אירועים, קבוצות קריאה. נתוני מכירה הוחלפו בהעברה ויראלית בקבוצות וואטסאפ ושיתופים בקבוצה, ותמלוגים תורגמו לפרויקטים למימון המון.

לכאורה אלה תופעות מבוזרות, אך למעשה, כולן נובעות מהמרה של חומר הכתיבה – מדף נייר לשורת קוד. כשהחומר מתאדה, הקדושה של הספר מצטמצמת והכוח עובר מהמרכז אל השוליים: מהוצאות מבוססות להוצאות אינדי, משוק ספרים ממוסד לשדה פתוח וגמיש. העמימות, הנזילות והשיתופיות המאפיינות טכנולוגיות דיגיטליות פוררו את התחביר של ספרות הדפוס והחזירו במידת מה את הספרות למצב קדם-דפוס: עממית, שבטית, טקסטית, רבת משתתפים, אך היררכית פחות.

חלק מהותי ממה שקרה בעולם הספרות בעשרים וחמש השנים האחרונות היה הליכה לאיבוד, פירוק ובחירה מחדש של מוסדות, ארגונים, קהילות ויחידים המשתתפים בעשייה הספרותית. אבל בנקודת הזמן הנוכחית אפשר כבר לומר כי הפירוק הגדול כמעט הסתיים. כעת, דברים חדשים נבנים מן הספרות החוצה. ומאחר שהספרות חוזה את המציאות, אפשר להאמין כי מה שנאמר כאן בנוגע לספרות תקף באופן בלתי מדעי לישראליות בכלל.

השינוי ניכר קודם כול בשפה. התעצמות התקשורת הכתובה יצרה קריאה אופרטיבית, העומדת בניגוד לקריאה הספרותית. הקריאה האופרטיבית זקוקה לשורה תחתונה, ועל כן היא נעשית בסריקה אלכסונית. הרגלי הקריאה החדשים, הנובעים מעומס ומהעברת הספרות מתחום הפנאי לתחום הדחק, צמצמו את ערכה היוצר של העברית בפועל, את היכולת להתעכב על מילים, שלא לומר לשוב עליהן. זו כנראה גם הסיבה לכך שבעשרים השנים האחרונות מיליוני מילים עבריות הודפסו עקורות מכוחן: במשמעות חסרה, בניקוד שגוי, ללא אנרגיה. עם זאת, השנים האחרונות ייצרו גם כוח-נגד של שיבה אל המקורות של העברית.

גם הצורה הספרותית השתנתה. רשתות חברתיות השמידו את מושג כותרת השיר, היות שהן הפכו את שם המחבר לכותרת השיר. פוסטים הפכו את הרומן לממואר, היות שהם איחדו בין מחבר ומספר. השירה הפכה ממדיום של אמנות גבוהה למדיום יומני פופולרי, והפרוזה נדחקה אל הקצוות: קצרה מאוד, או ארוכה מאוד. הצורות הספרותיות העתיקות, שהיו קשורות במוזיקה (סונטה, בלדה, וילאנל),

הוחלפו בצורות ספרותיות חדשות הקשורות בטכנולוגיה (פוסט, טוויטר, טוקבק), והאקלים התרבותי רואה בצורות הספרותיות המסורתיות ביטוי של מלאכותיות וקיבוע. ומה שלא אותנטי לא הולך. במקביל, ספרות טובה הפכה מביצוע טוב לרעיון טוב (קונספט). כלומר, במובן מסוים הצורה התפוגגה, ובמובנים אחרים היא שולטת בכול.

ולבסוף – השדה עצמו. הוצאות מסורתיות התקשו להסתגל לקצב. הן דרשו מהמחברים בגלוי, בסוד ובאופן פיראטי לשלם סכומים שונים ומשתנים על הוצאת הספר לאור. לקח זמן גם להבין שהלקוח הוא הכותב ולא הקורא, ושקשה מאוד להוצאה לאור לחנך לקריאה אם הישראליות ויתרה באופן מהותי ומוסדי על היכולת הזאת. עם זאת, רבע המאה הזה ייזכר בהחלט כזמן פריחתן של הוצאות עצמאיות שקמו לאור המצב, והן פועלות (בינתיים, בחלקן) ביצירתיות ובחוכמה גם אם אין להן ולקוראיהן תהילת עבר שבה הן יכולות להיאחז. פריחתן של ההוצאות העצמאיות היא גם זו שתורמת להתעשתות של ההוצאות הגדולות, חלקן שבו לגייס בעצמן את משאבי ההוצאה לאור, וחלקן יצרו שיטה סדורה לגביית תשלום מן המחברים.

התמורות שחולל העידן הדיגיטלי עוד ייחקרו במשך שנים ארוכות. אבל אנחנו זכינו להיות בזמן, להרגיש אותו, להתמוטט ולקום מחדש. להיות מופתעים ואובדים לגמרי. זה טוב. ובהתבוננות לקראת הרבע הבא, אני אופטימית ומנותקת היטב. כלומר, כבר לא מתגעגעת.

ד"ר נועה שקרג'י היא משוררת, עורכת וחוקרת. עבודת הדוקטור שלה הוקדשה לתהליכי המדיאטיזציה של הספרות בעידן הדיגיטלי.

המאה של הפרולטריון

מתן קמינר

המאה העשרים הייתה המאה של מעמד העובדים: איגודי עובדים, הסתדרויות עובדים, תנועות עובדים, מפלגות עובדים. בתי חרושת מרובי עובדים, ערים רצופות שיכוני עובדים, משפחות גרעיניות שבראשן עובדים (לא עובדות); עצרות המונים, דגלים אדומים, תנועות נוער, עיצומים, שביתות. את העובד מגדירה העסקה שהוא כורת עם בעל ההון: עבודה תמורת שכר. את מעמד העובדים מגדירות העסקאות שהוא כורת עם מעמד בעלי ההון – ברמת המפעל, המגזר הכלכלי או המדינה: הסכמי שכר, ביטוח לאומי, קצבאות, פנסיה.

המאה העשרים ואחת, לעומת זאת, היא המאה של הפרולטריון - מלטינית: אלה שאין להם דבר מלבד ילדים. לפרולטריום אין רכוש כלל, אפילו לא הרכוש המינימלי שאפשר לצמיחים ולאריסים לפרנס את עצמם במאות הקודמות. הפרולטרית עשויה להיות עובדת - ואם אינה, היא בדרך כלל שואפת להיות כזאת - אבל איש אינו מבטיח לה תעסוקה. חרב האבטלה והעוני מתהפכת תמיד מעל ראשה, במיוחד אם איתרע מזלה להיות אחת מאלה ש"מועסקים אחרונים ומפוטרים ראשונים": נשים, מיעוטים, מהגרים. המעסיקים והמדינה מוכנים לקיים משא ומתן עם מוסדותיו של מעמד העובדים, המתחלקים לפי מפתח לאומי ודורשים דרישות "סבירות", אך לא עם הפרולטריון, שאופיו גלובלי וכאוטי בהגדרה.

לנוכח כישלון נסיונותיו של מעמד הפועלים להחליף את בעלי ההון בהגה השלטון במהלך המאה העשרים, לא היה דבר צפוי יותר מטביעתו בתוך ים הפרולטריון. דווקא ההישגים שגרף האיכו את התהליך, שכן עליות בשכר ובתשלומים נלווים מתמרצות את המעסיקים להחליף עובדים במכונות או בעובדים זולים יותר. וכך הולך וגדל חלקו ה"עודף" של הפרולטריון, זה שאינו מועסק ביציבות: יש המעריכים שהוא מהווה ארבעים אחוזים מכוח העבודה העולמי ויש שאומרים שישים, אך כל המעריכים מסכימים כי הוא ימשיך לגדול, אף שקצב צמיחת האוכלוסייה דווקא יורד.

הפרולטריום החשופים ביותר לאבטלה מרוכזים בחלקים מסוימים של העולם, אבל גם כאן הקטגוריות של המאה העשרים כבר אינן בתוקף. באפריקה שמדרום לסהרה שיעורם עצום, ואילו בסין ובברזיל, ארצות שעברו תיעוש מאוחר אך נרחב, חלקם קטן כמעט כמו במדינות המערב. עם זאת, לא יהיה נכון להסיק שהאוכלוסייה המועסקת וזו המובטלת שייכות למעמדות שונים, שכן דווקא הידיעה הברורה שלכל עובדת בקבוצה הראשונה עשוי להיות תחליף מהקבוצה השנייה היא זו שמניעה את הפוליטיקה הקסנופובית הפושה בארצות הצפון.

אל מול פעולת השביתה, שהיא הפעולה הפוליטית הטיפוסית למעמד העובדים, הציב ההוגה האמריקאי המנוח ג'ושוע קלובר את ההתפרעות (riot) כפעילות האופיינית של הפרולטריון, הן בתקופה שקדמה לעליית תנועות העובדים הן בימינו. עבור עובדים שיוזעים כי אפשר להחליפם בקלות, כל התארגנות המתבססת על מקום העבודה הופכת מסוכנת. החלופה היא ההתפרעות: בניגוד לשביתה, שמכוונת את חיציה אל הייצור, ההתפרעות תוקפת את ההון באמצעות חסימת מעברן של סחורות או בזיזתן. אפשר לבקר את רוחב ההגדרה של קלובר, המכסה לא רק את התקוממויות Black Lives Matter והאפודים הצהובים אלא גם את מאהל כיכר תחריר ואפילו את חסימת נתיבי איילון, אך אי-אפשר להתכחש לפופולריות המתגברת של אופני מאבק "אנרכיסטיים" כגון אלה בעולם של ימינו.

לדעיתו של מעמד העובדים ולעלייתו של הפרולטריון יש גם מופעים מקומיים מאוד. ישראל ניתקה את הפלסטינים מאדמותיהם בגלים עוקבים של נישול אלים, שהגדול מביניהם היה הנכבה של 1948. מאז 1967 הונהגה בשטחים הכבושים מדיניות של מניעת פיתוח שנועדה להבטיח כי אותם פרולטריום חדשים יישארו תלויים בתעסוקה בישראל. במהלך האינתיפאדה הראשונה השתמשו הפלסטינים בנשק השביתה, והדגימו לשלטונות את הסכנה הגלומה בתלות של מגזרי החקלאות והבניין בעבודתם. כך החל המהלך של החלפת הפלסטינים במהגרי עבודה, שהחל ב-1993 אך לא הושלם במשך שנים רבות - בין היתר בשל התנגדות השב"כ, שנהג להשתמש בזכות לעבוד בישראל ככלי לכפיית שיתוף פעולה.

מאז פרוץ המלחמה הושלם המהלך וגבולות ישראל נסגרו לחלוטין בפני עובדים פלסטינים, גזרה שהמיטה רעב על מאות אלפי משפחות בעזה ובגדה גם יחד. במקביל החליטה הממשלה להגדיל את מספר העובדים ה"זרים" ל-95 אלף בתעשיית הבניין ול-75 אלף במגזר החקלאי, ואף להכניסם לתחומים חדשים, כתעשייה, ניקיון ואפילו חפירות ארכיאולוגיות. כך, תוך התעלמות ציבורית כמעט מוחלטת, עובר שוק העבודה תהפוכה שתשפיע על החיים של כל הפרולטריון המקומי. ואם השקר שבהפרדה בין "כלכלה" ל"פוליטיקה" אינו בולט מספיק כבר כעת, עם תיוגן של המורות המתקוממות על קיצוץ שכרן כ"שלוחות של קפלן", הוא יתבהר ככל שישראל תידמה יותר לבעלות בריתה במפרץ הנשענות על עבודתם של מהגרים חסרי זכויות.

כאן ובכל מקום, שאלת אחדותו של הפרולטריון תהיה השאלה הפוליטית של המאה העשרים ואחת. האם יעמוד במקום שבו כשל מעמד העובדים ויצליח להפיל סוף סוף את שלטון ההון, הממיט עלינו אסון אחר אסון? כדי שזה יקרה, גלי ההתפרעות יצטרכו למצוא תנועה הרמונית ולחזק זה את זה, במקום להתאבק ולבטל האחד את השני. עובדים שנאחזים בכל מאודם בפריבילגיות המקנות לחייהם מעט יציבות יצטרכו למצוא דרך לעשות יד אחת עם אלה שאין להם דבר מלבד ילדיהם ועוניים.

ד"ר מתן קמינר הוא אנתרופולוג, פעיל בארגון "אקדמיה לשוויון" ומרצה באוניברסיטת קווינ מרי, לונדון. ספרו *Capitalist Colonial: Thai Migrant Workers in Israeli Agriculture* יצא בשנה שעברה בהוצאת אוניברסיטת סטנפורד.
